

תל שילה (ח'רבת סיילון) -

חיפוש המשכן במאבק הפוליטי על השומרון

emek shaveh
למק טוה عمق شبي

2014

תל שילה (ח'רבת סיילון) -
חיפוש המשכן במאבק הפוליטי על השומרון

emek shaveh
لحمق شور عمق شيبى

2014

תוכן עניינים

4	1. מיקום האתר והגורמים המעורבים (או שאינם מעורבים) בניהולו
6	2. חשיבותו הפוליטית של תל שילה
7	3. המחקר הארכיאולוגי
	3.1 תולדות המחקר
	3.2 הממצא הארכיאולוגי בתל שילה
9	4. חיפוש המשכן בתל שילה: מסורות דתיות והמחקר הארכיאולוגי
9	5. אוונגליסטים ומתנחלים
11	6. אופן הצגת האתר
	6.1 שילוט והכוונה באתר
	6.2 'מגדל הרואה'
	6.3 החיזיון האור קולי
	6.4 המוזיאון ב'מגדל הרואה'
13	7. תוכניות הפיתוח: הפארק הארכיאולוגי של תל שילה
14	8. אפשר גם אחרת
15	9. סיכום

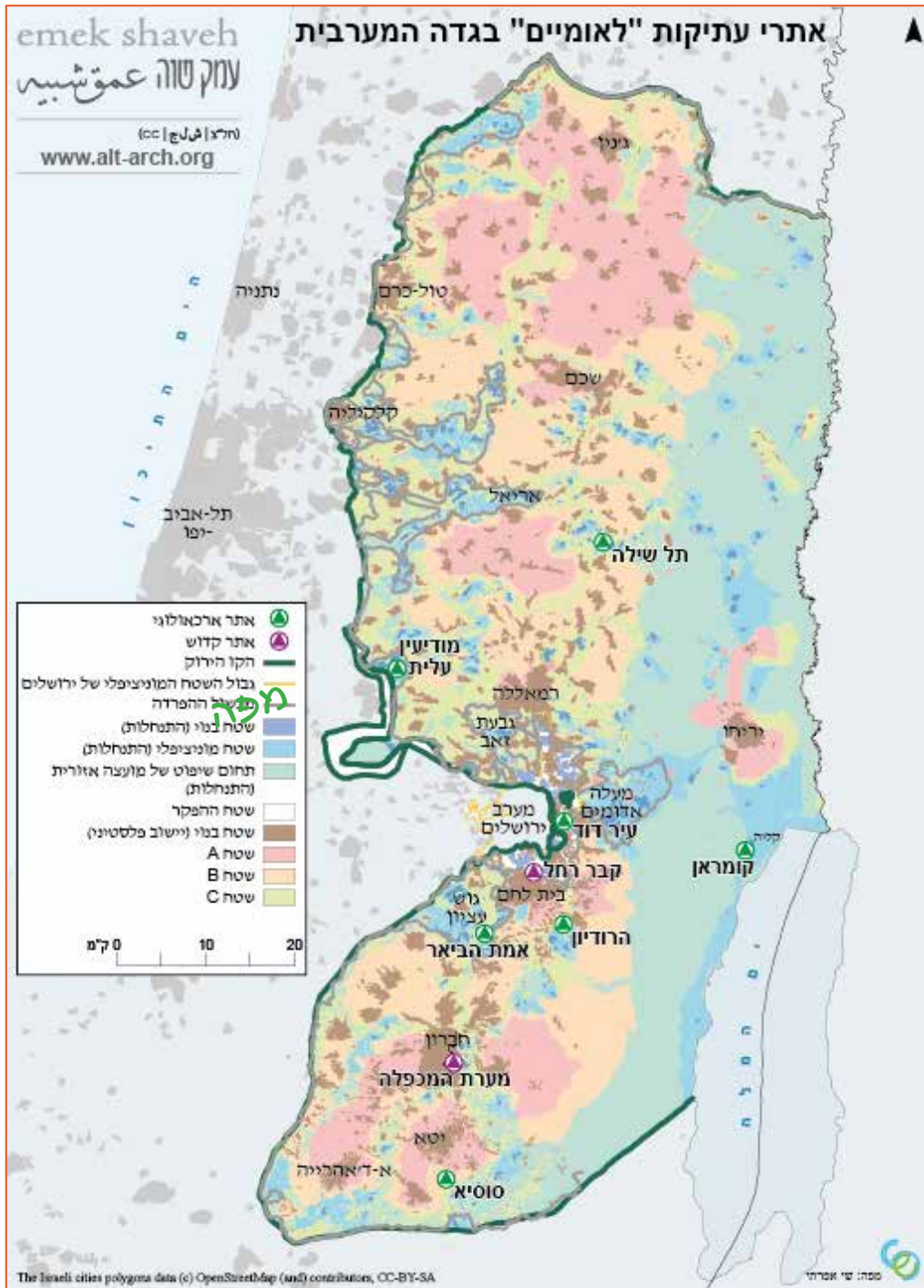
כתיבה: יונתן מזרחי ואנה וידר
 עריכה: דליה טסלר
 גרפיקה: ליאור כהן
 מיפוי: שי אפרתי
 צילום: עמק שווה

© עמק שווה (חל"צ) | www.alt-arch.org | info@alt-arch.org

עמק שווה הוא ארגון של ארכיאולוגים ופעילים קהילתיים, העוסק במקומה של הארכיאולוגיה בחברה הישראלית ובסכסוך הישראלי-פלסטיני. אנו רואים בארכיאולוגיה אמצעי לגישור וקירוב בין עמים ותרבויות בכלל, וכגורם בעל השפעה על הדינמיקה של הסכסוך הישראלי-פלסטיני בפרט.

הפרסום הופק על ידי ארגון עמק שווה (חל"צ) ונתמך בידי שגרירות נורווגיה בישראל, קרן הקס - HEKS, וקורדייד (Cordaid). המידע המפורסם הוא באחריות ארגון עמק שווה בלבד, ואינו מייצג את דעת התומכים הנ"ל.

1. מיקום האתר, והגורמים המעורבים (או שאינם מעורבים) בניהולו

תל שילה נמצא בדרום השומרון, מצפון לכפר הפלסטיני תורמוס עיא וממערב להתנחלות שילה, והוא מהווה חלק משטחה של התנחלות זו. שם היישוב הקדום השתמר בשמו הערבי של האתר, ח'רבת סילון. הוא מנוהל על ידי 'עמותת משכן שילה - המרכז למחקר ולפיתוח ערש ההתיישבות בארץ ישראל', יחד עם המועצה האזורית חבל בנימין. בישראל ובגדה המערבית רשות הטבע והגנים היא המנהלת את אתרי העתיקות החשובים. מקרה תל שילה מהווה תקדים לניהול אתר ארכיאולוגי בגדה המערבית בידי עמותה פרטית ומועצה אזורית.

תל שילה שוכן על אדמות פלסטיניות, ועד ראשית שנות ה-80 למאה ה-20 התגוררו בשטחו משפחות מן הכפר קריות. התושבים פונו במקביל לחפירות הארכיאולוגיות שנערכו במקום על ידי מדינת ישראל. כיום הפלסטינים מנועים מלהגיע למקום ולעבד את אדמותיהם; מכיוון שהאתר הוא חלק מן ההתנחלות, תמיד אפשר למנוע את כניסתם לתל הארכיאולוגי בטענה שאין להם אישור כניסה לשטח ההתנחלות.

מבט לעבר לב התל המקראי

2. חשיבותה הפוליטית של תל שילה

תל שילה הוא אחד האתרים הארכיאולוגיים-תיירותיים המושקעים ביותר בגדה המערבית. המועצה האזורית מטה בנימין רואה באתר עוגן מרכזי לפיתוח התיירות באזור. העניין בפיתוח התל הוא חלק מרכזי של מדיניות ממשלת ישראל הנוכחית. כך, למשל, בטקס חנוכתו של מרכז התיירות החדש - 'מגדל הרואה' - בתל שילה, שהתקיים ביולי 2013, נכחו שר הכלכלה נפתלי בנט, שר הבינוי והשיכון אורי אריאל, סגן שר החוץ זאב אלקין, הרמטכ"ל לשעבר גבי אשכנזי ואחרים.¹ לכאורה מדובר בחנוכתו של מגדל בתל ארכיאולוגי, אירוע שולי במפעל ההתנחלות בגדה המערבית, אך נוכחותה של צמרת השלטון מעידה על כך שלתל שילה יש משמעות רבה במאבק הפוליטי על ההתנחלויות בשומרון. פיתוחו של האתר הוא אמצעי מובהק להבאת מבקרים רבים אליו וליצירת הסכמה רחבה על חשיבותו כחלק בלתי נפרד ממדינת ישראל. בעוד שר החינוך מכריז על צמצום ביקוריהם של תלמידים בחברון, נראה שהנהלת תל שילה פועלת למצב את האתר ארכיאולוגי כמקום שהביקור בו אינו טעון מבחינה פוליטית בהשוואה לביקור בעיר חברון.²

בשנת 2014 הוגשו ללשכת התכנון המרכזית של יהודה ושומרון, תוכניות בנייה בתל שילה, הכוללות מרכז מבקרים בשטח של כ-11,000 מ"ר - שטח חסר תקדים באתר ארכיאולוגי בודד. הפיתוח נועד להפוך את התל למרכז כנסים, אירועים ותיירות בעל קיבולת של עד 5,000 מבקרים ביום. המטרה היא לחזק את ההתנחלויות והנוכחות הישראלית באזור באמצעות התיירות.

דוגמה נוספת למרכזיות האתר בתוכניות הלאומיות הוא הכללתו של תל שילה במסגרת אתרי מורשת לאומיים הממומנת על ידי ממשלת ישראל. כיום ההשקעה הכספית בתל שילה היא מן הגבוהות באתרי עתיקות בגדה המערבית.³ עד כה הושקעו באתר כ-20 מיליון שקל לצורך פיתוחו. התוכניות העתידיות כוללות השקעה של עוד עשרות מיליוני שקלים.

3. המחקר הארכיאולוגי

3.1 תולדות המחקר

האתר נחפר על ידי משלחות שונות במהלך המאה ה-20 ובשנים האחרונות. בשנים 1926-1932 התנהלה בו חפירה מקיפה של משלחת דנית. חפירה נוספת נערכה בתל שילה בשנים 1981-1984 מטעם אוניברסיטת בר אילן. החל משנת 2010 מתקיימות במקום חפירות ארכיאולוגיות מיוחדות מטעם אוניברסיטת אריאל וקמ"ט ארכיאולוגיה של המנהל האזרחי.⁴ החפירות נעשות במערב האתר, למרגלות התל מדרום, ובקצהו הצפוני.

3.2 הממצא הארכיאולוגי בתל שילה

תל שילה ממוקם בלב רצועת ההרים שבין בקעת הירדן במזרח ושפלת החוף במערב. התיישבות עירונית של ממש באזור ההר החלה בתקופה הברונזה התיכונה II (מאות 18-16 לפנה"ס), עם ייסודן של הערים ירושלים, שכם, חברון ועוד. אחד המאפיינים הבולטים של התיישבות עירונית בעת ההיא הוא הקמת חומה המקיפה את גרעין היישוב. חומת שילה באותה תקופה הקיפה שטח של כ-30 דונם. על פי המחקר הארכיאולוגי נראה ששילה היתה קטנה יותר מערי ההר האחרות כדוגמת שכם וירושלים. צלמית של אגל שנחשפה ביסודות חומת הברונזה התיכונה מעידה על השפעה פולחנית של הממלכות הצפוניות של ארץ ישראל/פלשתינה וסוריה באותה תקופה.⁵

לאחר פער התיישבותי נושב האתר מחדש בתקופת הברזל א' (המאה ה-11 לפנה"ס). היה זה כפר קטן, שתושביו השתמשו רק בחלקו של דבר במבני התקופה הקודמת. צלמית עם כיתוב מצרי מתקופת הברזל, אשר נחשפה באתר, מעידה על קשר בין האזור לממלכת מצרים.⁶ ממצא מצרי באזור ההר הוא דבר שכיח בתקופה זו. לא ברורה מידת ההשפעה והאם מדובר בקשרי מסחר, או בהשפעה פוליטית-צבאית של מצרים באזור. יישוב זה נחרב בעקבות תקיפה אלימה ונשאר בחורבנו, ככל הנראה, עד המאה ה-8 לפנה"ס (תקופת הברזל II). האתר ננטש שוב באותה מאה. ההיסטוריונים מזהים את הנטישה/חורבן עם הכיבוש האשורי בסוף המאה ה-8 לפנה"ס.

במאה השנייה לפנה"ס, התקופה ההלניסטית, אפשר לראות יישוב המתפתח על חורבות האתר הקדום יותר. יישוב זה נחרב במאה השנייה או הראשונה לפנה"ס, ויש המזהים את החורבן עם הכיבוש החשמונאי. בתקופה הרומית הקדומה התרחב היישוב, ושרידיו נחשפו בכל שטחי האתר כיום, ואף מעבר לכך, בחפירות שנערכו מדרום לתל ולהתנחלות שילה.⁷ מכיוון שהשרידים מתקופה זו הם ברובם דלים, אין לדעת עד כמה התפתח היישוב באותה עת. לצד שרידי מבנים ומתחמי מגורים נמצאו מטבעות, מקווה וכלי אבן. יש שניסו לזהות את האוכלוסייה כיהודית,⁸ אך המחקר בתל שילה ובסביבות האתר מעיד על שרידים המזוהים עם בני העדה השומרונית, שהיו רוב תושבי חבל ארץ זה לפחות עד המאה ה-5 לספירה.

4 ח' הוברמן, "אחרי 30 שנה: חוזרים לחפור בתל שילה", ערוץ 7, 22 ביולי 2010.

5 ע' גת, "כנס תל שילה השני", 31 ביולי 2014.

6 מ' פופוביץ, "כתובת על צלמית מצרית משילה - קריאה חדשה", מחקרי יהודה ושומרון ה (תשנ"ה), 1996, עמ' 33-36.

7 י' ד' קגן, "מגדלי שדה, בור ומכלאה מהתקופה הרומית הקדומה באזור התעשייה בשילה", חפירות ותגליות בשומרון (תשס"ט), 2009, עמ' 239-243.

8 ר' לויתן-בן-אריה וח' היימי, "תל שילה, החפירות במשטח הצפוני, עונות 2012, 2013", מחקרי יהודה ושומרון כג (תשע"ד), 2014, עמ' 130-113.

1 תמונות מחנוכת 'מגדל הרואה' בדף הפייסבוק של שילה הקדומה; א' יוגב, "לא לדבר על ויתורים אלא על כך שנשארים", ערוץ 7, 24 יולי 2013.

2 ר' וילף, "במקום סיורים לחברון, מסעות תלמידים לשילה", NRG, 22 ביולי 2013.

3 החלטת ממשלה מס' 4306 (תמ"ר 2), 14 בפברואר 2012 (קיבלה תוקף ב-23 בפברואר 2012).

4. חיפוש המשכן בתל שילה: מסורות דתיות והמחקר הארכיאולוגי

המסורת מזהה את ח'רבת סילון עם האתר שילה המקראי, מקום המשכן, מושב ארון הברית והמרכז הרוחני של שבטי ישראל בתקופה שלפני המלוכה בישראל (סביב שנת 1200 לפנה"ס).¹⁴ המחקר הארכיאולוגי אינו יכול לחשוף עדויות למיקומו של מבנה ארעי כדוגמת אוהל עשוי יריעות עור, ולכן שאלת מקום המשכן היא סוגיה אמונית-רוחנית ולא סוגיה פיסית-ארכיאולוגית. אף על פי כן אין ספק שהסיפור המקראי מעצב את אופן הצגת האתר הארכיאולוגי לציבור, ולכן אין להתעלם מהשפעתו על הדרך שבה רואים הישראלים ככלל והמתנחלים בפרט את חשיבותו. הוכחת מסורות ואמונות אינה מעיסוקו של המחקר הארכיאולוגי. החפירה לצורך חשיפת שרידים עתיקים מלמדת אותנו על החיים החומריים במקום: מהן התקופות העיקריות שבהן היה האתר מיושב, מה היה גודל היישוב בכל אחת מהן, מה היה מצבו הכלכלי, היכן היתה חומת העיר והיכן מבני הממשל ומקומות הפולחן. מנגד, שאלות רבות יישארו ללא תשובה ויתבססו על השערות. יתרה מכך, אחת השאלות העולות באתרים שלהם משייכים מסורות או אמונות שונות היא כיצד מפרשים את העדר הממצא.

5. אוונגליסטים ומתנחלים

קבוצה מיוחדת הרואה בתל שילה אתר בעל חשיבות דתית היא של נוצרים אדוקים בדתם, לרוב אוונגליסטים, מארצות הברית, אירופה וקוריאה. כך, למשל, ביקרו בתל שילה בשנת 2009 כ-30,000 איש, מהם זוהו 60% כתיירים נוצרים אוונגליסטים.¹⁵ בשנת 2011 התנגדו רבני היישוב לשלב מתנדבים אוונגליסטים בחפירות הארכיאולוגיות הנערכות במקום, בטענה שהם רואים בהשתתפות בחפירה מעשה פולחני, ויש חשש לטשטוש ההבדלים בין נצרות ליהדות, "דבר העלול להשפיע על שכבות חלשות בהתיישבות".¹⁶

ייתכן שאחת הסיבות להשקעה ב'מגדל הרואה' במיקומו הנוכחי היא שאיפתה של הנהלת האתר לגבור על המסורת הנוצרית, המזהה את מקום המשכן באחת הכנסיות הביזנטיות שבתל, ולהשריש את המסורת המזהה אותו דווקא בצפון התל. זוהי דוגמה אחת מני רבות לשימוש באתר ארכיאולוגי לחיזוק אמונה שמקורה בתפיסת עולם מסוימת, במקום הצגתו על סמך הממצא והשרידים שנחשפו בו.

המחקר הארכיאולוגי מעיד שההתיישבות בתקופה הרומית הקדומה (המאה הראשונה לספירה) נמשכה עד לתקופה הערבית (המאה ה-10 לספירה). נראה שהאתר התפתח במרוצת התקופות והגיע לשיאו בתקופה הביזנטית והערבית הקדומה (מאות 6-10 לספירה).⁹ בתקופה הביזנטית, במאה ה-5 לספירה, התחולל מרד שומרונים נגד השלטון הביזנטי, שתוצאותיו היו פגיעה קשה בעדה השומרונית ובנייה מאסיבית של כנסיות על גבי האתרים הקדושים לשומרונים.¹⁰ ייתכן שיש לשייך לתקופה זו את בניית הכנסיות והפיכת שילה למרחב נוצרי, ואף לאתר דתי. הכנסייה הראשונה שנבנתה בשילה היא מן המאה ה-5, ושתי כנסיות נוספות שנחשפו בתל מעידות על כך שהתפללו בהן עד המאה ה-8 - התקופה הערבית הקדומה.

בתקופה הביזנטית הגיע היישוב לשיא גודלו ועושרו. הממצא הארכיאולוגי מעיד על בנייה מאסיבית של מתחמי מגורים וכנסיות רחבות ידיים, המעוטרות בפסיפסים עשירים.¹¹ העושר שנחשף בכנסיות מעיד על שגשוגו הכלכלי וככל הנראה גם על מרכזיותו הרוחנית-דתית של המקום. כתובת פסיפס שנמצאה באתר, המזכירה את השם שילה, מחזקת את הדעה שבתקופה הביזנטית היה זה מקום קדוש, עקב זיהויו עם שילה המקראית ומקום המשכן - לא ברור אם בידי נוצרים, כדוגמת הלנה אמו של קונסטנטינוס במאה ה-4, או בהתבסס על מסורות מהתקופה הרומית-הלניסטית, או אף קדומות יותר. מבני המגורים ששימשו את התושבים בתקופה הביזנטית הוסיפו להיות בשימוש גם בתקופה הערבית הקדומה, בתקופה העבאסית ואף בתקופה הממלוכית (המאה ה-13 לספירה).¹²

העובדה שקדושת האתר עברה בירושה מדת לדת גם כשהתושבים התחלפו באה לכלל ביטוי בהפיכת חלק מן הכנסיות בתקופה הערבית למסגדים. למרות החפירות הרבות שנעשו באתר, עיקר המידע עליו מן המאות ה-11-12 לספירה, תקופת השלטון הצלבני, מקורו בהיסטוריון המוסלמי אל-הווי, המזכיר את המסגד והמסורות הקשורות אליו.¹³ עד היום ניצב מסגד אל-יתים (ג'אמע אל-יתים) בלב האתר על גבי שרידי כנסייה ביזנטית. מסגד זה היה בשימוש תושבי קריות עד סוף שנות ה-70 למאה ה-20. שרידי מסגד אחר - ג'אמע אל-סיתין (מסגד השישים) - נמצאים ברחבת החניה, מול הכניסה למרכז המבקרים כיום.

לסיכום אפשר לומר שתל שילה החל כאתר קטן ושולי ברכס ההר המרכזי באלף השני לפנה"ס, אשר נהרס ונבנה כמה פעמים. האתר התפתח והתרחב בתקופה הרומית (המאות הראשונה עד הרביעית לספירה), אך מיצובו כאתר קדוש ניכר בעיקר בשרידים הארכיאולוגיים המתוארכים לתקופה הביזנטית ולתקופות הערביות אחריה. העדר עדויות ברורות לפולחן בתקופות קדומות יותר (אם בתקופה הרומית או בתקופת הברזל) אינו אומר שבמקום לא התקיים כל פולחן, אך מנקודת מבט הבוחנת את הממצא החומרי חובה עלינו להתמקד בממצא שנחשף, ולא בזה שאולי עתיד להיחשף.

9 א' קמפינסקי, "שילה", האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל, כרך ד', 1992, עמ' 1536-1538; י' פינקלשטיין, שם, עמ' 1538-1542.

10 ראו למשל "גריזים, הר", י' מגן, שם, כרך א', עמ' 353-359.

11 ח' היזמי, "חפירות תל שילה: סקירה ראשונית של עונת החפירות 2011 בשטח N1", מחקרי יהודה ושומרון כ"ג (תשע"ד), 2014, עמ' 99-112.

12 שם.

13 א' טל, "אלהויה: ההנחיות להכרת יעדי העלייה לרגל", מתוך: ארץ ישראל במקורות ערביים מימי הביניים (1517-634), 2014, עמ' 119-120.

14 יהושע י"ח א, שמואל א, א' ג, שופטים כ"א, יט.

15 י' מדד, "תל שילה בתדשות", *The Right Word*, 4 באפריל 2010.

16 א' בנימין, "נוצרים שחופרים בתל שילה - רואים בזה מעשה פולחני", *הקול היהודי*, 27 בינואר 2012

6. אופן הצגת האתר

6.1 שילוט והכוונה באתר

אין בתל שילה מערכת מסודרת של שלטים המסבירים את תוכן הממצאים וחיבותם. יש כמה שלטי אבן ישנים, המציינים את תפקידם של המבנים השונים ותאריכם. בשילוט שליד המסגד אל-יתים מוזכרת האפשרות שבעבר היה במקום בית כנסת. ליד שרידי המבנה המזוהה כ-ג'אמע אל-סיתין (מסגד השישים) נוהגים המדריכים לציין שגם מבנה זה היה ככל הנראה בית כנסת. אזכורים אלו הם בחזקת השערה או משאלת לב, ואינם מגובים במידע ארכיאולוגי או היסטורי.

השילוט שהוצב בשנים האחרונות באתר מתמקד באירועים תנ"כיים. כך, למשל, שלט גדול למרגלות התל המקראי מסביר את תהליך התגבשותו של עם ישראל משנים-עשר שבטים לעם. שלט אחר מציין את שילה כמקום שבו הציב יהושע את המשכן ושאל את בני ישראל "עַד אָנָּה אַתֶּם מְתַרְפִּים לְבֹא לְרֶשֶׁת אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נָתַן לָכֶם ה'".¹⁷ המסר למבקר הישראלי במציאות הפוליטית הנוכחית הוא ברור – קריאה לחיזוק השליטה הישראלית בגדה המערבית ודה-לגיטימציה של כל פשרה טריטוריאלית באזור.

6.2 'מגדל הרואה'

אחד הפרויקטים המרכזיים בתל שילה הוא הקמת מגדל התצפית בנקודה הגבוהה ביותר בתל, הצופה על האזור כולו "עד העיר אריאל". המבנה נקרא 'מגדל הרואה', שם המתייחס לשמואל הנביא. למגדל מתאר עגול במבנה דו-קומתי יצוק בבטון, המתנשא לגובה של כ-9 מ'. הקמת המגדל הביאה לפגיעה נרחבת בממצא שמתחתיו ובסביבותיו. התפיסה המקובלת בישראל בכלל ובקרב הקהילה הארכיאולוגית בפרט היא שאין לבנות כלל על פני תלים ארכיאולוגיים (אתרים רב-שכבתיים). לרוב נעשית הבנייה בשוליהם של אתרי העתיקות, מתוך הבנה שבנייה בלב האתר משמעותה פגיעה במספר רב של שכבות וממצאים. בעבר התנגדו ארכיאולוגים בכירים התנגדות גורפת לבנייה בתל רומיידה בחברון.¹⁸ אף על פי כן כמעט לא נמתחה ביקורת על בנייתו של 'מגדל הרואה'.¹⁹

6.3 החיזיון האור קולי

בחלקו העליון של 'מגדל הרואה' מוצג חיזיון אור-קולי המתאר את סיפורי המקרא שהתרחשו בשילה, החל מהצבת המשכן, דרך סיפורה של חנה אם שמואל ועד המלחמות בין ישראל לפלשתים. הצופה בסרט מביט לעבר מסך שקוף, המשקיף לעבר הקצה הצפוני של האתר וההרים סביב. סצנת הפתיחה מתארת עימות כאשר מגיעים ראשי השבטים אל יהושע ומתלוננים על חלוקת הארץ לשבטים: "הארץ מלאה פלשתים!" בתגובתו התקיפה מזכיר יהושע שאחרי מות משה הוא שהוביל אותם לכאן – כדי לרשת את הארץ, להתיישב, לבנות, לנטוע. "טובה הארץ – טובה מאוד. תתחברו אליה, והיא תתחבר אליכם". בהמשך יוצאים השבטים לכבוש את כל הארץ. אך השבטים עדיין אינם מאוחדים לגמרי: בהחלטה משותפת הם נלחמים נגד שבט בנימין במטרה לחסלו.

אף על פי שזוהי החלטת הרוב מוצג המעשה כטעות מוסרית, ועלי הכהן כועס על שמחת הניצחון: הרי בנימין הוא אחד מבני ישראל! השבטים מקבלים טענה זו ומזמינים את שארית שבט בנימין לברית

17 יהושע י"ח, ג.

18 "פנטהאוז בהזדמנות בחברון המקראית", הארץ, 11 לאפריל 2001.

19 נ' חסון, "ארכיאולוגים נגד מתנחלים במאבק על תל שילה", הארץ, 16 לספטמבר 2012.

מסגד אל-יתים הבנוי על כניסה ביזנטית

חפירות בצפון התל – חיפוש אחרי מיקום המשכן?

בחלון התצוגה האחרון מצוינים שני אירועים: מלחמת ששת הימים בשנת 1967 והקמת התנחלות שילה בשנת 1978. כך נסגר המעגל, משילה הקדומה לשילה החדשה. הנרטיב והשפות (עברית ואנגלית) מכוונים לקהל יעד יהודי-מסורתי ונוצרי-דתי.

מגדל 'הרואה' הבנוי על התל הארכיאולוגי

7. תוכניות הפיתוח: הפארק הארכיאולוגי של תל שילה

בסוף חודש מארס 2014 פרסם המנהל האזרחי תוכנית מתאר חדשה לתל שילה. התוכנית המוצעת (מס. יוש/15/205) היא יוזמה של המועצה האזורית מטה בנימין ומתמקדת בפיתוח התיירותי של התל וסביבותיו. הפיתוח כולל את ראש התל הארכיאולוגי, מדרונות התל והשטחים מסביבו בהיקף של יותר מ-300 דונם. בתוכנית מוצע (כאמור לעיל) לבנות 11,000 מ"ר, שיכללו אמפיתיאטרון (עד 950 מ"ר), אולם אירועים (עד 1,000 מ"ר), מרכזי מסחר ותיירות (כ-3,000 מ"ר), מלונות (עד 4,800 מ"ר) וחניונים ל-5,000 מבקרים. למרות שאין בידנו מידע על היקף ההשקעה, ללא ספק מדובר במיליונים רבים.

תוכנית בסדר גודל כזה כמעט אינה מוכרת מאתרים ארכיאולוגיים בשטח ישראל, לא כל שכן בשטחי הגדה המערבית. ברוב המקרים הבנייה בגנים ארכיאולוגיים היא בהיקף של כמה עשרות עד כמה מאות מטרים, להקמת חנות מזכרות, מזנון ומשרד. בתל שילה חלק מהמבנים המוצעים אין להם תקדים בבנייה בגנים ארכיאולוגיים. כך, למשל, אין מקרים שבהם בונות הרשויות בית מלון, אמפיתיאטרון, שטחי מסחר בהיקפים כאלו, פינת חי (300 מ"ר), מפעל ועוד. השטח הנרחב המיועד לבנייה, קרבת הבנייה ללב האתר, הבנייה המאסיבית על גבי העתיקות והריסתן - כל אלה משמעותם נזק בלתי הפיך לאתר הארכיאולוגי. אף על פי כן אין הארכיאולוגים של המנהל האזרחי מתנגדים לה.

השבטים, לחגוג יחד אתם את חג האהבה, ט"ו באב, בשילה. הסיפור מותח ביקורת על תהליך קבלת ההחלטות, שכתוצאה ממנו מביא הרוב לחיסול מיעוט. המסר הוא שגם החלטת רוב בנושא מסירת חלקי ארץ ישראל היא לא מוסרית ופוגעת באחדות העם. לעומת תהליך שלילי והרסני זה מתואר שילה כמקום של יצירת אחדות והסכמה בעם, מקום שממנו צומח כוח חיובי להתיישבות ובנייה. שני מסרים אלו, של חשיבות האחדות בעם וההתיישבות בכל הארץ, הם המסרים המרכזיים של הסרט, תוך הבלטת שילה במקום שבו התרחשו שני התהליכים האלו לראשונה.

בהמשך מסופר על אלקנה וחנה אשתו העקרה, המתפללת לילד. ה' נעתר לבקשתה ונולד לה בן, שהיא קוראת לו שמואל. היא מביאה אותו לשרת את ה' במשכן אשר בשילה. לאחר תבוסת בני ישראל בפני הפלשתים ונפילת ארון הברית בידם, שמואל הוא הדמות המאחדת את השבטים לעם. הוא האחראי על משיחת שאול למלך. הסרט מסתיים במעבר הבירה לירושלים, אך מזכיר את הציווי לא לשכוח את שילה, שם צמחו "השורשים של כולנו": "כִּי לָכֵן נָא אֶל מְקוֹמֵי אֲשֶׁר בְּשִׁילוֹ אֲשֶׁר שְׁכַנְתִּי שָׁמַי נָשָׂם בְּרֵאשׁוֹנָה".²⁰ דהיינו, עזיבת שילה משמעותה זריעת מחלוקת בעם ופגיעה בתהליך בניית הארץ, בעוד שהיאחות בה ופיתוחה יביאו לאחדות, פריחה ושלטון חזק וישה.

בחזיון האור-קולי אין זכר לתולדות המקום לאחר תקופת המקרא, אף על פי שהממצא הארכיאולוגי מן התקופה הבת-מקראית הוא משמעותי הרבה יותר מן הממצא מתקופת המקרא.²¹

6.4 המוזיאון ב'מגדל הרואה'

בחודש יולי 2014 נחנך מוזיאון קטן בקומה התחתונה של 'מגדל הרואה'. במקום מוצגים ממצאים ארכיאולוגיים מן החפירות באתר, מסודרים בסדר כרונולוגי ומלווים בשלטי הסבר. נוסף על כך הוצבו במוזיאון מסכי מחשב אינטראקטיביים, המאפשרים למבקרים לצפות בקטעי וידיאו שבהם מגלם שחקן בן ימינו דמות מאחת התקופות המוצגות. במוזיאון הושקע מאמץ רב ליצור מקום שיהיה נעים ומעניין למבקרים, ונראה שהוא מיועד בעיקר לביקורי משפחות, תלמידי בתי ספר וחיילים.

הממצאים הארכיאולוגיים מלווים בציר זמן, המציין את תקופות האתר החל מתקופת הברונזה התיכונה ועד תקופה העת'מאנית והעת החדשה. במקביל לציר הזמן המבוסס על החלוקה לתקופות ארכיאולוגיות (תקופת הברזל, תקופת הברונזה, התקופה הרומית וכן הלאה) מופיע ציר זמן המציין את התקופות על פי ההיסטוריוגרפיה היהודית המסורתית: תקופת ההתנחלות והשופטים, תקופת האבות, תקופת המלוכה, תקופת המשנה והתלמוד וכן הלאה. מציר הזמן הזה יורדים מדליונים קטנים, שעליהם מצוינים אירועים שונים, רובם בעלי משמעות רבה מנקודת מבט יהודית-דתית, כגון הקמת המשכן בשילה על ידי יהושע בן נון, חתימת המשנה על ידי רבי יהודה הנשיא או הניסיון להקמת בית המקדש בימי שלטונו של הקיסר יוליאנוס. שני האירועים האחרונים אינם קשורים כלל לשילה. הממצא מהתקופה הביזנטית המוצג במוזיאון הוא פסיפס שנחשף בכנסייה, ובה כתובת ביוונית שלשונה "אדוננו י.כ." [ישוע המשיח] רחם על שילה ותושביה". טקסט זה, המוצג כהוכחה לזיהוי שילה המקראית במקום זה, מופיע אמנם על שלט ההסבר באנגלית, אך לא בעברית - כנראה בשל צביונו הנוצרי המובהק.

²⁰ ירמיהו ז', יב'

²¹ מ' יעקובסון, "חללית היסטורית: מרכז המבקרים 'מגדל הרואה' בשילה", Xnet, 22, יולי 2013.

9. סיכום

כאשר בוחנים את האופן שבו מתייחסות הרשויות הישראליות, ובראשן המנהל האזרחי והמתנחלים, לתל שילה, רואים שיש כאן מעשים שלא ייעשו ושלא היו מתבצעים אילו שכן האתר בישראל. החלטת המדינה לכלול את התל הארכיאולוגי בשטח ההתנחלות שילה כמוה כאמירה שהעבר והמורשת המקומית שייכים למתנחלים. יתרה מכך, האתר מנוהל על ידי עמותה פרטית ולא על ידי גופים ממשלתיים כדוגמת רשות הטבע והגנים. מכיוון שתל שילה אינו גן לאומי, יכולים המתנחלים ומנהלי האתר לפתח ולבנות אותו תוך התעלמות מן הכללים הנהוגים בגנים לאומיים, שבהם חייב הפיתוח להתחשב בשרידי העתיקים.

בתל שילה האמונה והמסורת הם היוצקים את התוכן לאתר העתיקות. גבעת התל הארכיאולוגי עצמו היא אתר קטן ממדים (כ-35 דונם), המעיד על התיישבות מצומצמת במשך התקופות המקראיות. רוב העושר הארכיאולוגי הוא מהתקופה הביזנטית; מאותה עת נמצאו כנסיות ופסיפסים המעוטרים בשפע. אף על פי כן החליטה ממשלת ישראל בשנת 2010 להשקיע כספים רבים באתר ולהפוך אותו למוקד תיירות ומורשת מרכזי בשומרון, המתמקד בסיפור המקראי. כבר עכשיו אפשר להבחין שהחופרים באתר בשנים האחרונות נותנים את דעתם על מקום המשכן; נראה כאילו יש כאן ניסיון 'להוכיח' את הסיפור המקראי באמצעות המחקר הארכיאולוגי.

החפירות הארכיאולוגיות והפיתוח התיירותי הם אמצעים מובהקים להגיע לציבור שאינו חלק מן המתנחלים, ולא דווקא תומך במפעל ההתנחלויות. אופן העבודה בתל שילה דומה לשיטת העבודה המוכרת מן האתר 'עיר דוד' שבמזרח ירושלים. התפיסה שהנחתה את מפעילי האתר 'עיר דוד' היא למשוך את לב הציבור באמצעות התיירות והמורשת. כיום כמעט כל תלמיד של מערכת החינוך במדינה מגיע לביקור ב'עיר דוד'. נראה שאותה מטרה מנחה גם את מנהלי האתר תל שילה. באמצעות הכלים הדידקטיים והחוויה במקום אפשר לעורר עניין בציבורים רחבים. אלפי המבקרים הופכים לתומכים בנוכחות הישראלית במקום מעצם העובדה שהם מגיעים לאתר כתיירים.

ההתעלמות מחלקם וזכותם של התושבים הפלסטינים בתל העתיק נעשית בשני מישורים עיקריים: מצד אחד האתר מוצג כאתר מורשת יהודי-נוצרי, והעבר המוסלמי - או הקשר אליו של התושבים המקומיים מן הכפרים קריות, תורמס-עיא, ג'אלוד ועוד - נראה כמקרי ואפילו כחסר חשיבות, זאת למרות שהאתר הוא חלק ממורשתם, ללא קשר לתקופות המוצגות בו. ההתעלמות מהקשר של התושבים הפלסטינים לאתר מתבטא גם במניעת גישה מתושבי הכפר קריות לאדמותיהם ומניעת אפשרות שימוש במסגד, הניצב עד היום בלב האתר.

ההשקעה הרבה, הבלתי פרופורציונלית לאתר בסדר גודל כזה, לא היתה מתבצעת אלמלא האינטרסים הפוליטיים לחיזוק ההתנחלות באזור. אינטרסים אלו הביאו לגירוש התושבים הפלסטינים מאדמותיהם וניכוס האתר למען ההתנחלות. למרות הניסיונות להציג את הפרויקט כשילוב של מחקר מדעי ופיתוח לטובת כלל האוכלוסייה, ברור שמדובר בפרויקט מרכזי לחיזוק ההתנחלויות בשומרון.

במהלך חודש אפריל 2014 החלו באתר עבודות תשתית על פי התוכנית החדשה, למרות שעדיין לא התקיים דיון בנושא והתוכנית לא אושרה. עמק שווה פנה למנהל האזרחי בדרישה להפסיק את העבודות עד לקבלת תוקף חוקי לתוכנית. בתשובה לפנייתנו נענינו שהעבודות נעשות על פי חוק ועל פי התוכנית שאושרה בשנת 1992. לאחר חליפת מכתבים, שכללה התראה לפני פנייה לבג"ץ, התקבלה מן המנהל האזרחי תשובה, האומרת שהמועצה האזורית מטה בנימין החליטה להפסיק את העבודות ולהחזיר את המצב לקדמותו.

להבנתנו העבודות הופסקו מכיוון שהן נעשו שלא כחוק. רק לאחר שאנשי המנהל האזרחי והמועצה האזורית הבינו שהשלב הבא יהיה פנייה לבג"ץ, הם החליטו לעצור את העבודות ולהבטיח שהמצב יחזור לקדמותו. התנהלות זו, של התעלמות מהחוק עד לרגע לפני תביעה משפטית, היא מדאיגה בכל מערכת של מנהל תקין ומעלה את השאלה אם האתר 'תל שילה' נמצא בידיים הנכונות.

בחודש אוגוסט 2014 התקיים דיון בהתנגדויות לתוכנית הבנייה בתל שילה שהוגשו על ידי אנשי עמק שווה ותושבי הכפר הפלסטיני קריות. באופן חריג נכח בדיון יו"ר מועצת יש"ע ומטה בנימין, שהעיד שבדרך כלל אינו מגיע לדיונים בוועדה התכנון. נראה שאפשר לקשור את נוכחותו לחשיבות התוכנית למועצה, ולידיעה שתקציבים רבים שהובטחו למועצה אינם ממומשים מכיוון שהעבודות מוקפאות. תושבי הכפר קריות טענו לזכותם לגישה לאדמותיהם, אך ועדת התכנון לא קיבלה את טענותיהם, מכיוון שלא הציגו בפניה את מסמכי הבעלות שלהם. אף על פי כן איש לא חלק על כך שבעבר היו אדמות התל הארכיאולוגי שייכות לכפר קריות, והמסגד שעדיין נמצא באתר היה בשימושם עד סוף שנות ה-70.

8. אפשר גם אחרת

בכל הצעה לאופן ניהול והצגתו של האתר בתל שילה אי אפשר להתעלם מן המציאות הפוליטית. להבנתנו, פתרון ראוי לתל שילה צריך לבוא במסגרת הסכם בין ישראל לפלסטינים. אך גם במציאות הפוליטית הנוכחית יש דברים רבים היכולים לשנות את הקשר והיחס של הסביבה לאתר העתיקות ואף להטיב לשמור ולהגן עליו. אתר העתיקות צריך להיות נפרד משטח ההתנחלות ומנוהל על ידי גוף סטטוטורי, ולא על ידי עמותה פרטית. שני צעדים אלו ייצרו מצב שההגנה על האתר תהיה בידי בעלי עניין, המחויבים לציבור ונתונים לפיקוח וביקורת מצד הציבור.

גישת התושבים הפלסטינים לאתר צריכה להיות חופשית ונוחה, בדיוק כמו הגעה לשטחים אחרים השייכים לתושבים. הצגת תולדות האתר צריכה לכלול את כל התקופות המרכזיות שנחשפו בחפירות, תוך התמקדות בתקופות שבהן הגיע היישוב לשיאו. גם אם יש מקום לציין את המסורת המתייחסת לתל שילה כשילה המקראית, חשוב להדגיש את הפער בין המציאות בשטח לבין האמונה ומשאלת הלב. בדרך זו יוצג האתר כחלק בלתי נפרד מן המרחב שבו הוא נמצא, וגם תולדותיו יוצגו כחלק מן ההיסטוריה של האזור כולו.

במציאות הפוליטית הקיימת יש להימנע מבנייה מאסיבית וחפירות נרחבות, המשנות את פני השטח ויוצרות עובדות בלתי הפיכות, שאי אפשר יהיה לשנותן כאשר יוחלט על עתידו הפוליטי של האתר. המבקרים באתר יכולים להפיק רבות מהיכרות עם השרידים כמו שהם, ללא אולמות אירועים, שטחי מסחר ואמפיתיאטרון.

emek shaveh

למק טוה عمق شبير

מידע נוסף ניתן להשיג באתר האינטרנט של הארגון: www.alt-arch.org

להזמנת סיורים ארכיאולוגיים אלטרנטיביים, סדנאות,
הרצאות וקבלת חומר הסברה ניתן ליצור קשר בדוא"ל info@alt-arch.org
או בטלפון 054-5667299

www.alt-arch.org

